NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

UDK: 17.022.1:316.3

SHAXS VA JAMIYAT UYG‘UNLIGIDA SADOQATNING BARQAROR QADRIYAT SIFATIDA SHAKLLANISHI

To‘laboyeva Shoira Abdulhamidovna
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: shoiraxonabdulhamidona@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-6262-7249

Annotatsiya: *Maqolada shaxs va jamiyat o‘rtasidagi axloqiy munosabatlarni uyg‘unlashtirishda sadoqatning barqaror qadriyat sifatida shakllanishi tahlil qilinadi. Sadoqatning hissiy bog‘lanish, ongli axloqiy tanlov, mas’uliyat, ishonch, identifikatsiya va ijtimoiy daxldorlik bilan aloqasi ochib beriladi. Uning ko‘r-ko‘rona itoatkorlik va konformizmdan farqi asoslanib, konstruktiv tanqid bilan uyg‘un refleksiv sadoqat konsepsiyasi ilgari suriladi. Oila, ta’lim, mahalla, fuqarolik jamiyati, davlat va raqamli axborot muhiti sadoqatni shakllantiruvchi institutlar sifatida baholanadi. Muallif tomonidan barqaror sadoqatning aksiologik-kognitiv, emotsional-identifikatsion, normativ-mas’uliy, faoliyatli va refleksiv komponentlardan iborat modeli taklif qilinadi. Shuningdek, institutlararo aksiologik muvofiqlik, ishonch va adolat sadoqatning barqarorligini belgilovchi asosiy shartlar sifatida ko‘rsatiladi.*

Kalit so‘zlar: *sadoqat, shaxs, jamiyat, axloqiy qadriyat, ijtimoiy uyg‘unlik, ishonch, mas’uliyat, identifikatsiya, refleksiv sadoqat, ijtimoiy institut, aksiologik muvofiqlik, fuqarolik fazilati.*

ФОРМИРОВАНИЕ ЛОЯЛЬНОСТИ КАК УСТОЙЧИВОЙ ЦЕННОСТИ В ГАРМОНИИ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА

Аннотация: *В статье социально-философски анализируется формирование лояльности как устойчивой ценности в гармонизации нравственных отношений личности и общества. Раскрывается связь лояльности с осознанным моральным выбором, доверием, ответственностью, идентификацией и социальной сопричастностью. Обосновывается различие между зрелой лояльностью, слепым подчинением и конформизмом. Предлагается модель устойчивой лояльности, включающая аксиологико-когнитивный, эмоционально-идентификационный, нормативно-ответственный, деятельностный и рефлексивный компоненты.*

Ключевые слова: *лояльность, личность, общество, нравственная ценность, социальная гармония, доверие, ответственность, идентификация, рефлексивная лояльность, социальный институт.*

FORMATION OF LOYALTY AS A SUSTAINABLE VALUE IN THE HARMONY OF THE INDIVIDUAL AND SOCIETY

Abstract: *The article provides a socio-philosophical analysis of loyalty as a sustainable value in harmonizing moral relations between the individual and society. Loyalty is examined in relation to conscious moral choice, trust, responsibility, identification and social belonging. Mature loyalty is distinguished from blind obedience and conformism, and the concept of reflective loyalty compatible with constructive criticism is advanced. A model of sustainable loyalty comprising axiological-cognitive, emotional-identificational, normative-responsible, behavioral and reflective components is proposed.*

Keywords: *loyalty, individual, society, moral value, social harmony, trust, responsibility, identification, reflective loyalty, social institution.*

Kirish. Globallashuv, raqamli kommunikatsiyalar va ijtimoiy mobillik jadallashgan hozirgi sharoitda shaxsning turli guruhlar, institutlar va qadriyatlar tizimiga mansubligi tobora murakkablashmoqda. Inson bir vaqtning o‘zida oila a’zosi, kasbiy jamoa vakili, mahalla va fuqarolik jamiyati subyekti, davlat fuqarosi hamda global axborot makonining ishtirokchisi sifatida turli normativ talablar bilan yuzlashadi. Bunday ko‘p qatlamli identifikatsiya sharoitida shaxs va jamiyat o‘rtasidagi axloqiy munosabatlarni barqarorlashtiruvchi qadriyatlar masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Sadoqat ana shunday qadriyatlardan biri bo‘lib, u shaxsning muayyan munosabat, jamoa, tamoyil yoki umumiy maqsad bilan uzoq muddatli va mas’uliyatli bog‘lanishini ifodalaydi [1]. Sadoqat erkinlikning inkori emas, balki erkinlikning mas’uliyat bilan uyg‘unlashgan shaklidir. J. Royce sadoqatni shaxsning o‘zidan kattaroq maqsadga amaliy va izchil bag‘ishlanishi bilan

bog‘lagan bo‘lsa [2], zamonaviy tadqiqotlarda uning identifikatsiya, ishonch, hamkorlik va ijtimoiy kapital bilan aloqasi ko‘proq ta’kidlanadi [3; 4]. Muammoning dolzarbligi shundaki, zamonaviy jamiyatda sadoqatning obyektlari ko‘paygani sari ular o‘rtasida ziddiyatlar ham yuzaga keladi. Oilaga sadoqat kasbiy burch bilan, guruh manfaatiga sadoqat umumjamiyat manfaatlari bilan, tashkilotga sadoqat esa adolat yoki qonuniylik tamoyillari bilan to‘qnashadi. Bunday holatda sadoqatning axloqiy qiymati uning mavjudligining o‘zi bilan emas, balki qaysi obyektga, qanday asosda va qanday chegaralarda yo‘naltirilgani bilan belgilanadi. Demak, sadoqatni barqaror qadriyat sifatida tadqiq etish uning mazmuni bilan birga me’yoriy chegaralarini ham aniqlashni talab qiladi.

Maqsadimiz shaxs va jamiyat uyg‘unligida sadoqatning barqaror qadriyat sifatida shakllanish qonuniyatlarini ochib berish, uning strukturaviy komponentlari va institutsional shartlarini aniqlash hamda zamonaviy sharoitga mos refleksiv sadoqat modelini asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Sadoqat muammosi falsafa tarixida turli tushunchalar - vafodorlik, vafo, burch, do‘stlik, fuqarolik fazilati, e’tiqodga sodiqlik va jamoaga mansublik doirasida yoritilgan. Aristotel do‘stlik va polis hayotini fazilatli hayotning muhim sharti sifatida ko‘rib, barqaror munosabatlar o‘zaro ezgulik istagi va adolat bilan mustahkamlanishini ko‘rsatadi [5]. Sharq axloqiy tafakkurida esa vafo, ahdga sodiqlik, do‘stlik va jamoa farovonligi komil insonning asosiy fazilatlari qatorida talqin qilingan. Abu Nasr Forobiyning fozil jamiyat konsepsiyasida shaxsiy kamolot umumiy saodatga yo‘naltirilgan hamkorlik bilan bog‘lanadi [6]. Bu yondashuv sadoqatni alohida hissiyot emas, balki umumiy ezgulikni ro‘yobga chiqaruvchi ijtimoiy-axloqiy munosabat sifatida anglash imkonini beradi. Alisher Navoiy merosida vafo insoniy munosabatlarning axloqiy mezoni sifatida ko‘rinadi. Uning asarlarida ahdga sodiqlik, do‘stga vafo, saxovat va adolat insonning ma’naviy qiyofasini belgilovchi fazilatlar sifatida talqin etiladi [7]. Mazkur an’ana sadoqatning Sharq tafakkuridagi muhim xususiyatini - uning axloqiy komillik, or-nomus va ijtimoiy mas’uliyat bilan birligini ko‘rsatadi. G‘arb falsafasida sadoqatni mustaqil axloqiy kategoriya darajasida tizimli ishlab chiqqan mutafakkirlardan biri Josiah Royce hisoblanadi. U sadoqatni insonning o‘z hayotiga yaxlit ma’no beradigan sabab yoki maqsadga ongli, amaliy va davomli bag‘ishlanishi sifatida izohlaydi [2]. Royce uchun haqiqiy sadoqat boshqa insonlarning sadoqat qobiliyatini buzmasligi, aksincha uni qo‘llab-quvvatlashi lozim. “Loyalty to loyalty” g‘oyasi sadoqatning axloqiy chegarasini belgilovchi meta-mezon vazifasini bajaradi. Bu g‘oya bugungi pluralistik jamiyatda ham ahamiyatli: shaxsning bir guruhga sadoqati boshqa guruhlarning insoniy qadr-qimmatini inkor etishga aylanmasligi kerak. J. Kleinig sadoqatni munosabatlar va identifikatsiya bilan bog‘liq murakkab axloqiy hodisa sifatida tahlil qilib, uning obyektlari va chegaralari masalasiga alohida e’tibor beradi [1]. Sadoqatning barqarorligi “har qanday sharoitda qolish” bilan emas, balki munosabatning axloqiy asoslarini saqlash bilan o‘lchanadi. A. Hirschmanning “exit, voice and loyalty” modeli tashkilot va institutlar bilan munosabatda sadoqatning faol xususiyatini tushunishda muhimdir [8]. Muallifga ko‘ra, tashkilot faoliyatidan norozilik paydo bo‘lganda shaxs chiqib ketishi yoki o‘z fikrini bildirib, uni yaxshilashga harakat qiladi. Sadoqat “voice” imkoniyatini kuchaytirib, muammolarni ichkaridan konstruktiv tuzatishga undaydi. Bundan sadoqat tanqidning aksi emasligi, aksincha, mas’uliyatli tanqidning motivatsion manbai bo‘lishi mumkinligi kelib chiqadi. E. Durkheim jamiyatning axloqiy yaxlitligini umumiy me’yorlar, kollektiv tasavvurlar va ijtimoiy birdamlik orqali tushuntiradi [9]. P. Berger va T. Luckmann esa ijtimoiy voqelikning kundalik interaksiyalar, institutlashuv va interiorizatsiya jarayonlari orqali shakllanishini ko‘rsatadi [10]. Ushbu nazariyalar sadoqatning shaxs ongida tayyor holda paydo bo‘lmasligini, balki ijtimoiy tajriba, takroriy amaliyot, ramzlar va normativ kutishlar vositasida o‘zlashtirilishini asoslash imkonini beradi. F. Fukuyama va R. Putnam tadqiqotlarida ishonch hamda ijtimoiy kapital jamiyatdagi hamkorlikning asosiy resurslari sifatida talqin qilinadi [3; 4]. Sadoqat ishonchdan farqli kategoriya bo‘lsa-da, ular o‘zaro chambarchas bog‘langan: ishonch sadoqatning shakllanishiga sharoit yaratadi, sadoqat esa barqaror hamkorlik orqali ishonchni qayta ishlab chiqaradi. Institutlar adolatli va prognoz qilinadigan tarzda ishlaganida shaxsning ularga nisbatan sadoqati kuchayadi; normativ va amaliy faoliyat o‘rtasidagi tafovut esa ishonch eroziyasiga olib keladi. A. Giddens va

M. Castellsning zamonaviy jamiyat haqidagi qarashlari identifikatsiya va ijtimoiy munosabatlarning refleksivlashuvi hamda tarmoqlashuvini ko‘rsatadi [11; 12]. Raqamli makonda shaxsning mansubliklari tez o‘zgaradi, turli jamoalar bilan aloqalar bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘ladi. Bu sharoit sadoqatni meros qilib olinadigan yoki avtomatik qabul qilinadigan munosabatdan ko‘ra ongli ravishda qayta baholanadigan qadriyatga aylantiradi. Shu sababli zamonaviy sadoqatning refleksiv komponentini alohida ajratish nazariy jihatdan asosli hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda dialektik, tizimli, aksiologik, germenevtik, qiyosiy va institutsional yondashuvlar o‘zaro integratsiyada qo‘llanildi. Dialektik yondashuv sadoqatdagi barqarorlik va o‘zgaruvchanlik, shaxsiy manfaat va ijtimoiy burch, erkinlik va mas’uliyat, tanqid va sodiqlik kabi qarama-qarshi jihatlarning o‘zaro birligini ochishga xizmat qildi. Tizimli yondashuv esa sadoqatni alohida fazilat emas, balki ishonch, identifikatsiya, mas’uliyat, qadriyat, xulq va institutsional tajriba o‘rtasidagi aloqalar tizimi sifatida ko‘rib chiqish imkonini berdi. Aksiologik tahlil orqali sadoqatning qadriyat sifatidagi maqomi, uning adolat, inson qadr-qimmati, erkinlik, burch va umumiy manfaat bilan nisbatlari baholandi. Germenevtik yondashuv klassik Sharq va G‘arb manbalaridagi vafo, burch va sadoqat mazmunlarini zamonaviy kontekstda talqin etishda qo‘llanildi. Qiyosiy tahlil sadoqatning an’anaviy va zamonaviy,

shaxslararo va institutsional, hissiy va refleksiv shakllari o‘rtasidagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlashga yordam berdi. Institutsional yondashuv asosida oila, ta’lim, mahalla va fuqarolik jamiyati, davlat hamda axborot muhiti sadoqatni shakllantiruvchi ijtimoiy makonlar sifatida tahlil qilindi.

Tahlillar va natijalar. Barqaror qadriyat deganda shaxsning vaqtinchalik vaziyat yoki tashqi bosim ta’sirida emas, balki o‘z e’tiqodi va hayotiy pozitsiyasi asosida muntazam ravishda amal qiladigan axloqiy orientiri tushuniladi. Sadoqat shu maqomga erishishi uchun u uch shartni qanoatlantirishi lozim: birinchidan, shaxs tomonidan anglangan bo‘lishi; ikkinchidan, boshqa fundamental qadriyatlar bilan muvofiqlashgan bo‘lishi; uchinchidan, vaziyat o‘zgarganda ham xulqiy izchillikni ta’minlay olishi kerak. Demak, sadoqatning barqarorligi o‘zgarmaslik emas. Aksincha, u o‘z axloqiy yadrosini saqlagan holda yangi sharoitlarda oqilona ifoda topa olish qobiliyatidir. Sadoqatning ikkinchi mezoni erkin tanlovdir. Majburlash, qo‘rquv yoki manfaat evaziga namoyon bo‘lgan tashqi “sodiqlik” barqaror qadriyat darajasiga ko‘tarilmaydi. Axloqiy sadoqat shaxsning “nega men bu munosabatni davom ettiryapman?” degan savolga asosli javob bera olishi bilan bog‘liq. Bunda shaxs o‘zining aloqadorligi, burchi va mas’uliyatini tan oladi. Uchinchi mezon - davomiylik. Bir martalik yordam yoki hissiy ko‘tarinkilik sadoqatning to‘liq ifodasi emas. Sadoqat vaqt davomida sinovdan o‘tadi: manfaatlar o‘zgarganda, qiyinchilik paydo bo‘lganda yoki muqobil tanlovlar jozibador bo‘lganida shaxs o‘z axloqiy majburiyatiga qanday munosabat bildirishi uning sadoqat darajasini ko‘rsatadi. Biroq davomiylik ham mutlaq emas: obyekt o‘zining axloqiy legitimligini yo‘qotsa, sadoqatni qayta ko‘rib chiqish axloqiy jihatdan zarur [1].

Sadoqatning barqarorligi eng avvalo ishonch bilan bog‘liq. Ishonch - boshqa tomonning xatti-harakatini to‘liq nazorat qilmasdan turib, uning muayyan me’yorlarga rioya etishiga ijobiy kutish bildirishdir. Ishonch mavjud bo‘lmagan muhitda sadoqat ko‘proq nazorat, qo‘rquv yoki manfaatga tayanadi va shu sababli mo‘rt bo‘ladi. Fukuyama ishonchni hamkorlikni yengillashtiruvchi madaniy resurs sifatida ko‘rsatadi [3]; Putnam esa o‘zaro ishonch va tarmoqlarni ijtimoiy kapitalning asosiy elementlari qatoriga kiritadi [4]. Identifikatsiya sadoqatning ikkinchi tayanchidir. Shaxs “bu mening oilam”, “bu mening jamoam”, “bu mening jamiyatim” degan mansublik tuyg‘usiga ega bo‘lganida mazkur birlikning muvaffaqiyati va muammolarini o‘ziga aloqador deb qabul qiladi. Biroq identifikatsiya yopiq guruhiy egoizmga aylanmasligi kerak. Barqaror sadoqat ko‘p darajali identifikatsiyani tan oladi: inson oilasiga, mahallasiga, kasbiy jamoasiga va Vataniga bir vaqtning o‘zida sodiq bo‘ladi. Ularning o‘zaro muvofiqligi umumiy axloqiy mezonlar orqali ta’minlanadi. Mas’uliyat uchinchi tayanch sifatida sadoqatni amaliy xulqqa aylantiradi. Faqat “men sodiqman” degan hissiy e’tirof yetarli emas; sadoqat va’daga amal qilish, vazifani vijdonan bajarish, qiyin vaziyatda hamkorlikni tark etmaslik, umumiy mulk va obro‘ga ehtiyotkor munosabatda bo‘lish kabi harakatlarda namoyon bo‘ladi. Mas’uliyat sadoqatni tekshiriladigan axloqiy pozitsiyaga aylantiradi. Ishonch, identifikatsiya va mas’uliyat o‘zaro aylana hosil qiladi: ishonch identifikatsiyani chuqurlashtiradi, identifikatsiya mas’uliyatni kuchaytiradi, mas’uliyatli xulq esa yangi ishonch hosil qiladi. Aksincha, adolatsizlik ishonchni pasaytiradi, ishonchning pasayishi identifikatsiyani zaiflashtiradi, natijada mas’uliyat tashqi majburiyat sifatida qabul qilina boshlaydi. Shu bois sadoqatning barqarorligini alohida shaxs xususiyati bilan izohlash yetarli emas; u munosabatlar sifatining natijasidir.

Oila sadoqatning birlamchi maktabidir. Bola o‘zaro g‘amxo‘rlik, va’daga amal qilish, ishonch, kattalarga hurmat va kichiklarga mas’uliyat kabi tajribalarni avvalo oilada o‘zlashtiradi. Oilaviy sadoqatning sog‘lom shakli shaxsning individualligini bostirish emas, balki xavfsiz mansublik va o‘zaro yordam tuyg‘usini shakllantirishdir. Oiladagi so‘z va amal birligi bolada axloqiy izchillik modelini hosil qiladi; doimiy ikkiyuzlamachilik esa sadoqatning o‘rniga moslashuvchan konformizmni kuchaytiradi. Ta’lim instituti sadoqatni refleksiv darajaga olib chiqadi. Maktab va oliy ta’limda shaxs nafaqat qoidaga amal qilishni, balki uning ma’nosini tushunish, dalil bilan fikr yuritish, boshqa nuqtai nazarni hurmat qilish va umumiy faoliyat uchun javobgarlikni o‘rganadi. UNESCOning ijtimoiy-emotsional ta’lim bo‘yicha zamonaviy yondashuvlari ham munosabat qurish, mas’ul qaror qabul qilish va boshqalarga g‘amxo‘rlikni ta’limning muhim kompetensiyalari sifatida ko‘rsatadi [13]. Bu kompetensiyalar sadoqatning hissiy va kognitiv asoslarini birlashtiradi. Mahalla va fuqarolik jamiyati shaxsning “yaqin doira”dan kengroq ijtimoiy hamjamiyatga o‘tishini ta’minlaydi. Ko‘ngillilik, o‘zaro yordam, jamoat muammolarini muhokama qilish, qo‘shnichilik mas’uliyati va umumiy tashabbuslarda ishtirok etish orqali sadoqat ijtimoiy daxldorlikka aylanadi. Bunda shaxs jamiyatni mavhum tuzilma sifatida emas, o‘z harakati ta’sir qiladigan hamjamiyat sifatida his etadi.

Davlat va huquqiy institutlar sadoqatning fuqarolik o‘lchovini shakllantiradi. Fuqarolik sadoqati muayyan mansabdor yoki siyosiy vaziyatga shartsiz bog‘lanish emas, balki Konstitutsiya, qonun ustuvorligi, inson qadr-qimmati, Vatan ravnaqi va umumiy manfaat kabi barqaror tamoyillarga mas’uliyatli munosabatdir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida insonning sha’ni va qadr-qimmati, huquq va erkinliklari hamda fuqarolarning jamiyat va davlat oldidagi burchlari normativ jihatdan mustahkamlangan [14]. Shu nuqtai nazardan, fuqarolik sadoqati huquq va burchning birligini anglashga tayanadi.

Raqamli kommunikatsiyalar sadoqatning shakllanish muhitini tubdan o‘zgartirdi. Ilgari shaxsning asosiy mansubliklari ko‘proq hududiy va institutsional bo‘lgan bo‘lsa, bugun virtual hamjamiyatlar, professional tarmoqlar, kontent yaratuvchilar atrofidagi auditoriyalar va transmilliy guruhlar ham identifikatsiya manbaiga aylanmoqda [12].

Bunday sharoitda sadoqat tez shakllanishi, tez almashishi va algoritmik axborot oqimlari ta’sirida kuchayadi. Raqamli muhitning ijobiy tomoni shundaki, u shaxsga turli nuqtai nazarlarni ko‘rish, o‘z mansubligini ongli tanlash va fuqarolik tashabbuslarida ishtirok etish imkonini kengaytiradi. Biroq fragmentlangan axborot makoni “echo chamber”, dezinformatsiya va guruhiy qutblashuv orqali ko‘r-ko‘rona sadoqatni ham kuchaytiradi. Shu sababli media va axborot savodxonligi sadoqat tarbiyasining yordamchi emas, balki tarkibiy elementi sifatida qaralishi lozim. Refleksiv sadoqat - shaxsning o‘z sadoqat obyektini, uning qadriyatlari va talablarini muntazam axloqiy baholay olgan holda munosabatni ongli ravishda davom ettirishidir. Refleksiv sadoqat shubhani sadoqatsizlik deb qabul qilmaydi. Aksincha, asosli savol berish, xatoni tan olish va munosabatni yaxshilashga intilish sadoqatning yetuk shaklidir. Bu jihat Hirschmanning “voice” konsepsiyasi bilan uyg‘unlashadi [8].

Refleksiv sadoqatning mezonlari sifatida quyidagilarni ajratadi: axborotni tekshirish; guruh fikridan mustaqil axloqiy baho bera olish; sadoqat obyektining xatosini oqlamaslik; tanqidni buzish emas, takomillashtirish maqsadida bildirish; inson qadr-qimmati va adolatni sadoqatdan yuqori meta-mezon sifatida tan olish. Ushbu mezonlar raqamli jamiyatda sadoqatning barqaror, lekin dogmatik bo‘lmagan shaklini ta’minlaydi.

Sadoqatni ko‘r-ko‘rona itoatkorlik bilan aynanlashtirish nazariy jihatdan xato. Konformizmda shaxs ko‘pincha guruh bosimi yoki qabul qilinish istagi tufayli o‘z fikrini moslashtiradi. Sadoqatda esa munosabatning qadri tan olinadi va uni saqlashga mas’uliyatli intilish mavjud. Konformist guruh xatosini takrorlaydi; sodiq shaxs esa aynan munosabat kelajagi uchun xatoni ko‘rsatishga majbur bo‘ladi. Konstruktiv tanqid sadoqatning faol shaklidir, agar u uch shartga javob bersa: fakt va dalilga tayanishi; shaxsni emas, muammo yoki qarorni nishonga olishi; takomillashtirishga qaratilgan muqobil yechim taklif qilishi. Bunday tanqid institutning legitimligini yemirmaydi, aksincha uning o‘z qadriyatlariga qaytishiga yordam beradi. Shuning uchun demokratik va ochiq institutlarda “tanqidga chidamlilik” sadoqatni mustahkamlovchi omillardan biri hisoblanadi. Bu nuqtada sadoqatning paradoksal xususiyati namoyon bo‘ladi: ba’zan tashqi jihatdan “qarshi chiqish” munosabatni buzish emas, uni axloqiy asosda saqlab qolishning yagona yo‘li bo‘ladi. Agar xodim tashkilotdagi jiddiy adolatsizlikni qonuniy tartibda ko‘tarib chiqsa yoki fuqaro jamoat muammosini asosli tanqid qilsa, bu holat avtomatik ravishda sadoqatsizlik sifatida talqin qilinmasligi kerak. Sadoqatning obyektini uning vaqtinchalik xatosidan farqlash refleksiv sadoqatning muhim belgisi hisoblanadi.

Barqaror sadoqatni darajalar bo‘yicha tahlil qilish uning shaxs va jamiyat uyg‘unligidagi o‘rnini aniqroq ko‘rsatadi. Mikrodarajada sadoqat shaxslararo munosabatlar - oila, do‘stlik, yaqin hamkorlik va kundalik va’dalarga amal qilishda namoyon bo‘ladi. Bu darajada ishonch va emotsional bog‘lanish yetakchi ahamiyatga ega. Mikrodarajadagi tajriba keyingi ijtimoiy munosabatlar uchun axloqiy “skript” vazifasini bajaradi. Makrodarajada sadoqat ta’lim muassasasi, kasbiy jamoa, mahalla, nodavlat tashkilot va boshqa institutlarga mansublikda namoyon bo‘ladi. Bu darajada shaxsning rol va majburiyatlari aniqroq normativ shaklga ega. Sadoqatning barqarorligi tashkilotning adolatli boshqaruvi, ishtirok imkoniyati, tan olinish va o‘zaro ishonchga bog‘liq. Hirschmanning “voice” mexanizmi ayniqsa mezodarajada muhim [8]. Megadarajada sadoqat fuqarolik mas’uliyati, Vatanga daxldorlik, konstitutsiyaviy qadriyatlarga hurmat va umumjamiyat manfaatlarini e’tirof etishda ifodalanadi. Makrodarajadagi sadoqat faqat ramziy his-tuyg‘u emas; qonunlarga ongli rioya qilish, jamoat mulkiga mas’uliyat, soliqlar va fuqarolik burchlariga munosabat, jamiyat ravnaqi uchun bilim va mehnat bilan hissa qo‘shish kabi amaliy shakllarda ko‘rinadi. Uch darajaning o‘zaro uzviyligi “barqaror sadoqatning institutsional-ma’naviy vertikali”ni hosil qiladi. Oilada ishonchni boshdan kechirgan, ta’limda adolatni ko‘rgan, jamoada ishtirok etish tajribasiga ega bo‘lgan shaxsning umumjamiyat qadriyatlariga sadoqati mazmunliroq bo‘lish ehtimoli yuqori. Aksincha, mikro va mezodarajadagi doimiy adolatsizlik makrodarajadagi deklarativ chaqiriqlarning ta’sirini susaytiradi.

Sadoqatni ilmiy tadqiq etishda uni faqat “bor” yoki “yo‘q” tarzida baholash yetarli emas. Barqarorlikni aniqlash uchun bir qator sifat mezonlari taklif etiladi: qadriyatni anglash darajasi; sadoqat obyektiga ishonch; mansublik va identifikatsiya; majburiyatni ixtiyoriy qabul qilish; qiyin vaziyatda xulqiy izchillik; konstruktiv tanqid qobiliyati; boshqa qadriyatlar bilan muvofiqlik; sadoqat obyektining axloqiy legitimligini baholay olish. Mazkur mezonlar asosida kelgusida Likert shkalalari, yarim strukturali intervyular va vaziyatli axloqiy dilemmalar yordamida empirik indikatorlar ishlab chiqsak bo‘ladi. Masalan, “institut xato qilganda uni tark etish yoki yaxshilashga urinish”, “guruh manfaati adolat tamoyiliga zid bo‘lganda tanlov”, “shaxsiy manfaat bilan umumiy burch to‘qnashganda qaror” kabi vaziyatlar refleksiv sadoqatni o‘lchashga yordam beradi. Bunda tadqiqot etikasi va respondentning erkin fikr bildirish huquqi qat’iy ta’minlanishi kerak.

Sadoqatni rivojlantirishning birinchi strategik yo‘nalishi - qadriyatlar ta’limini dialogik shaklga o‘tkazish. Tayyor shiorlarni takrorlash o‘rniga real axloqiy dilemmalarni muhokama qilish, tarixiy va zamonaviy misollarni qiyoslash, “nima uchun?” savoliga javob izlash sadoqatning kognitiv va refleksiv asoslarini kuchaytiradi. Ikkinchi yo‘nalish - institutlarda so‘z va amal birligini ta’minlash. Adolatli baholash, ochiq muloqot, hisobdorlik va va’daga amal qilish tarbiyaviy nutqdan ko‘ra kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi. Uchinchi yo‘nalish - ijtimoiy ishtirokni kengaytirish. Yoshlar va fuqarolar umumiy muammolarni hal etish, ko‘ngillilik, mahalliy tashabbus va jamoaviy loyihalarda real mas’uliyat olganida sadoqat passiv hissiyotdan faol daxldorlikka o‘tadi. To‘rtinchi yo‘nalish - media savodxonlik va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish. Bu

raqamli guruhiy bosim, dezinformatsiya va manipulyativ “sadoqat” chaqiriqlaridan himoyalanish uchun zarur. Beshinchi yo‘nalish - institutlararo aksiologik muvofiqlikni kuchaytirish. Oila, ta’lim, mahalla, davlat va media makonidagi asosiy axloqiy signallar bir-birini inkor etmasligi lozim. Bunda barcha institutlarning bir xil fikrni takrorlashi emas, balki inson qadr-qimmati, adolat, halollik, mas’uliyat va qonuniylik kabi fundamental mezonlarda uyg‘unligi nazarda tutiladi. Aynan shu muvofiqlik sadoqatni uzoq muddatli va barqaror qadriyatga aylantiradi.

Sadoqatning barqaror qadriyatga aylanishida tarixiy xotira muhim vositachilik vazifasini bajaradi. Shaxs o‘zini faqat hozirgi ijtimoiy vaziyatning ishtirokchisi sifatida emas, balki muayyan tarixiy-madaniy davomiylikning vakili sifatida anglaganida uning mansublik hissi chuqurlashadi. Tarixiy xotira ajdodlar tajribasini mutlaq ideallashtirish emas; u o‘tmishdagi axloqiy tanlovlar, muvaffaqiyat va xatolarni anglash orqali bugungi mas’uliyatni shakllantirishdir. Shu ma’noda sadoqat avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy ko‘prik vazifasini bajaradi. Avlodlararo sadoqatning mazmuni merosni aynan takrorlashdan iborat emas. Har bir avlod mavjud qadriyatlarni yangi sharoitda qayta talqin qiladi. Agar sadoqat faqat o‘tmish shakllarini o‘zgartirmasdan saqlash talabi sifatida qo‘yilsa, u ijtimoiy yangilanishga to‘sqinlik qiladi. Aksincha, merosning axloqiy yadrosini - halollik, vafo, adolat, ilmga hurmat, jamoaga mas’uliyat kabi tamoyillarni zamonaviy institutlar va turmush shakllariga mos ifodalash sadoqatning ijodiy xususiyatini ko‘rsatadi. Tarixiy xotira bilan bog‘langan sadoqat shaxsning Vatanga munosabatida ham namoyon bo‘ladi. Vatanga sadoqat hududga nisbatan hissiy bog‘lanish bilangina cheklanmaydi; u tarixiy merosni bilish, jamiyatning bugungi muammolariga befarq bo‘lmaslik va kelajak avlodlar uchun ijtimoiy sharoitni yaxshilashga intilishni ham qamrab oladi. Bunday yondashuvda vatanparvarlik retrospektiv faxr va prospektiv mas’uliyat birligiga aylanadi. Avlodlararo davomiylikning yana bir jihati - axloqiy namuna mexanizmidir. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasida xulqning kuzatish va model orqali o‘zlashtirilishi muhim o‘rin tutadi [18]. Shaxs sadoqat haqida eshitganidan ko‘ra, uni ota-ona, ustoz, rahbar va jamoat vakillarining amaliy xulqida ko‘rganida qadriyatning hayotiy mazmunini chuqurroq o‘zlashtiradi. Shu sababli sadoqat tarbiyasida namuna va institutsional amaliyot verbal targ‘ibotdan kam bo‘lmagan ahamiyatga ega.

Sadoqatning jamiyat miqyosidagi funksiyalaridan biri ijtimoiy munosabatlarda prognoz qilinuvchanlikni oshirishdir. Insonlar va institutlar o‘zaro majburiyatlarga ma’lum darajada sodiq bo‘lganda hamkorlik xarajatlari kamayadi: har bir harakatni doimiy nazorat qilish, barcha ehtimollarni shartnoma bilan qamrab olish yoki majburlash vositalariga tayanish zarurati pasayadi. Shu ma’noda sadoqat ishonch bilan birga ijtimoiy koordinatsiyaning ma’naviy resursidir [3; 4]. Ikkinchi funksiya - inqiroz sharoitida birdamlikni saqlash. Oddiy vaziyatda hamkorlik manfaatlar mosligi bilan ham davom etadi, biroq qiyinchilik paytida munosabatning qadriy asosi sinovdan o‘tadi. Oila, kasbiy jamoa yoki fuqarolik hamjamiyatida sadoqat mavjud bo‘lsa, ishtirokchilar qisqa muddatli noqulaylikka qaramay umumiy maqsadni qo‘llab-quvvatlashga moyil bo‘ladi. Bunda sadoqat ijtimoiy tizimning rezilyentlik qobiliyatini oshiradi. Uchinchi funksiya - axloqiy identitetni mustahkamlash. Inson o‘zini kim deb bilishi ko‘p jihatdan qaysi munosabat va qadriyatlarga sodiqligi bilan belgilanadi. Kasbiga sodiq shifokor, ilmga sodiq tadqiqotchi, oilasiga mas’ul ota-ona yoki fuqarolik burchiga sodiq shaxs o‘z identitetini muayyan axloqiy majburiyatlar orqali ifodalaydi. Sadoqat shu tariqa “men kimman?” savolini “men nimaga va kimga nisbatan mas’ulman?” savoli bilan bog‘laydi. To‘rtinchi funksiya - ijtimoiy kapitalni qayta ishlab chiqarish. Sodiq va mas’uliyatli hamkorlik tajribasi keyingi hamkorlik uchun ijobiy kutish hosil qiladi. Bu jarayon jamoada o‘zaro yordam, ko‘ngillilik va fuqarolik ishtirokini rag‘batlantiradi. Biroq yopiq guruh ichidagi kuchli sadoqat tashqi guruhlarga ishonchsizlik bilan birlashsa, “bog‘lovchi” kapital kuchayib, “ko‘prik” kapital zaiflashishi ehtimoli bor. Shuning uchun sadoqatni umumiy insoniy va fuqarolik qadriyatlari bilan muvozanatlash muhim [4]. Beshinchi funksiya - ma’naviy xavfsizlikni ta’minlash. Qadriy orientirlari beqaror, mansubliklari faqat vaziyatga qarab almashadigan shaxs manipulyativ axborot va guruhiy bosimga nisbatan zaifroq bo‘ladi. Biroq ma’naviy xavfsizlik dogmatik yopilish degani emas. Refleksiv sadoqat shaxsga barqaror axloqiy tayanch beradi, ayni vaqtda yangi axborotni baholash va zarur bo‘lsa o‘z pozitsiyasini asosli ravishda qayta ko‘rib chiqish imkonini saqlaydi.

Sadoqatning shakllanishida “qadriyat - ishonch - identifikatsiya - mas’uliyat - xulq - refleksiya” zanjiri konseptual ahamiyatga ega. Qadriyat sadoqatning nima uchun zarurligini tushuntiradi; ishonch munosabatning xavfsizligini ta’minlaydi; identifikatsiya obyektni “o‘ziniki” sifatida qabul qilishga yordam beradi; mas’uliyat sadoqatni majburiyatga aylantiradi; xulq uning amaliy tasdig‘i bo‘ladi; refleksiya esa butun zanjirning axloqiy yo‘nalishini tekshiradi. Ushbu elementlardan birining uzoq muddat zaiflashishi sadoqatning umumiy barqarorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan sadoqatni rivojlantirish strategiyasi faqat hissiy ta’sirga yoki faqat normativ talabga tayanmasligi kerak. Hissiy bog‘lanish tanqidiy anglashsiz fanatizmga, normativ talab ishonchsiz muhitda formalizmga, faqat bilim esa amaliy tajribasiz deklarativ munosabatga aylanadi. Barqaror sadoqat ushbu omillarning muvozanatini talab qiladi. Aynan shuning uchun sadoqatni shakllantirish masalasi falsafa, axloqshunoslik, sotsiologiya, pedagogika va ijtimoiy psixologiya kesishmasidagi kompleks tadqiqot obyektidir. Natijada shaxs va jamiyat uyg‘unligida sadoqatning eng maqbul shakli “ongli-barqaror sadoqat” sifatida tavsiflanadi. Uning mazmunida mansublik va mustaqillik, davomiylik va yangilanish, burch va erkinlik, ishonch va tanqid bir-birini inkor etmaydi. Bunday sadoqat shaxsni jamiyatga singdirib yubormaydi va

jamiyatni shaxsiy manfaatlarning oddiy yig‘indisiga aylantirmaydi; aksincha, ikki tomon o‘rtasida mas’uliyatli axloqiy hamkorlik maydonini yaratadi.

O‘zbekiston sharoitida mazkur yondashuvning amaliy ahamiyati oila, mahalla, ta’lim va fuqarolik institutlarining kuchli ijtimoiy roliga bog‘liq. Ushbu institutlar o‘rtasidagi hamkorlik sadoqatni shiori emas, kundalik tajribaga asoslangan qadriyat sifatida shakllantirish imkonini beradi. Ayniqsa, yoshlarning mustaqil fikrlashi bilan Vatanga daxldorligini qarama-qarshi qo‘ymaslik muhim: tanqidiy fikrlash va fuqarolik sadoqati bir-birini inkor etmaydi, aksincha, qonuniy va konstruktiv shaklda bir-birini mustahkamlaydi. Tadqiqotimizning nazariy cheklovi shundaki, taklif etilgan “institutlararo aksiologik rezonans” va besh komponentli model empirik sinovdan o‘tkazilmagan. Shu sababli keyingi izlanishlarda turli yosh, kasb va hududiy guruhlarda sadoqatning kognitiv, emotsional, normativ, xulqiy va refleksiv komponentlarini o‘lchash, institutlarga ishonch bilan ularning o‘zaro bog‘liqligini tekshirish maqsadga muvofiq. Bunday empirik verifikatsiya konseptual modelning tushuntirish imkoniyatlarini aniqlashtiradi.

Xulosa. Birinchidan, sadoqat shaxs va jamiyat o‘rtasidagi axloqiy aloqalarni barqarorlashtiruvchi, mansublikni mas’uliyat bilan birlashtiruvchi murakkab aksiologik hodisadir.

Ikkinchidan, sadoqatning axloqiy maqomi uning obyektiga va chegaralariga bog‘liq. Inson qadr-qimmati, adolat va qonuniylikka zid talablarni bajarish sadoqatning yetuk shakli sifatida baholanmaydi.

Uchinchidan, oila, ta’lim, mahalla, fuqarolik jamiyati, davlat va axborot muhiti sadoqatning turli komponentlarini shakllantiradi. Ularning e’lon qilgan qadriyatlari va real amaliyoti o‘rtasidagi muvofiqlik “institutlararo aksiologik rezonans”ni yuzaga keltirib, sadoqatning barqarorligini oshiradi.

To‘rtinchidan, raqamli jamiyat sharoitida refleksiv sadoqat alohida ahamiyat kasb etadi. U mustaqil fikrlash, media savodxonlik, konstruktiv tanqid va mas’ul fuqarolik bilan uyg‘unlashadi. Shuning uchun sadoqatni konformizm bilan emas, qadriyatga asoslangan ongli daxldorlik bilan bog‘lash maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, maqolada barqaror sadoqatning aksiologik-kognitiv, emotsional-identifikatsion, normativ-mas’uliy, faoliyatli-xulqiy va refleksiv-kritik komponentlardan iborat konseptual modeli taklif etildi. Model sadoqatni mikro-, mezo- va makrodarajalarda o‘zaro bog‘langan holda o‘rganish hamda keyingi empirik tadqiqotlar uchun indikatorlar ishlab chiqishga metodologik asos bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Kleinig J. On Loyalty and Loyalties: The Contours of a Problematic Virtue. - Oxford: Oxford University Press, 2014.
2. Royce J. The Philosophy of Loyalty. - New York: Macmillan, 1908.
3. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. - New York: Free Press, 1995.
4. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. - New York: Simon & Schuster, 2000.
5. Aristotle. Nicomachean Ethics / Trans. R. Crisp. - Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
7. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011.
8. Hirschman A. O. Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1970.
9. Durkheim E. The Division of Labor in Society. - New York: Free Press, 1997.
10. Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality. - New York: Anchor Books, 1966.
11. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. - Stanford: Stanford University Press, 1991.
12. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. - Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
13. UNESCO. Mainstreaming Social and Emotional Learning in Education Systems: Policy Guide. - Paris: UNESCO, 2024.
14. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
15. Rawls J. A Theory of Justice. Revised ed. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
16. MacIntyre A. After Virtue: A Study in Moral Theory. 3rd ed. - Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2007.
17. Bauman Z. Liquid Modernity. - Cambridge: Polity Press, 2000.